

Палій К. В., Калита А. А.,
НТУУ "КПІ", м. Київ

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ АНГЛОМОВНИХ ТЕРМІНІВ ПІДМОВИ СУДНОБУДУВАННЯ НА УКРАЇНСЬКУ МОВУ

У статті розглядаються лексичні труднощі перекладу англomовної науково-технічної літератури на українську мову. Основна увага приділяється залежності вибору засобу перекладу від семантичного обсягу терміну та його етимологічного походження.

Ключові слова: термін, науково-технічний текст, перекладацька модифікація.

В статье рассматриваются лексические трудности, возникающие в процессе перевода англоязычной научно-технической литературы на украинский язык. Основное внимание отводится зависимости выбора средства перевода от семантического объема термина и его этимологического происхождения.

Ключевые слова: термин, научно-технический текст, переводческая модификация.

The article highlights the lexical difficulties occurring while translating scientific-and-technical literature from English into Ukrainian. The attention is focused on describing the dependence of translation means' choice on the semantic volume of the term and its etymological origin.

Keywords: term, scientific-and-technical texts, translation modification.

Стрімкий розвиток науки і техніки зумовлює необхідність лінгвістичного дослідження підмови, що обслуговує ці сфери. З огляду на процеси глобалізації, актуальності набуває не тільки вивчення стилістичних особливостей функціонування певної мови, але й компаративний аналіз їх реалізації у перекладних науково-технічних текстах для покращення якості їх перекладу як одного з найпоширеніших у ХХІ столітті напрямів перекладацької діяльності.

Стилістичні характеристики тексту отримують найяскравіше мовне вираження на лексичному і граматичному рівнях, і, якщо для останнього можна визначити загальні риси, притаманні певному стилю, то лексичний рівень, представлений здебільшого терміносистемами, значно варіюється навіть у межах одного підстилю. Таким чином, не зважаючи на велику кількість визначних досліджень, присвячених терміносистемам, наявним у мові науки і техніки, встановлення й опис лексичних особливостей вузькоспеціалізованих текстів становитиме значну наукову цінність для подальшого розвитку перекладознавства. Метою цієї статті є виявлення специфіки перекладу англomовних термінів, уживаних у межах підмови суднобудування, українською мовою.

Оскільки контекст є вирішальним фактором для визначення засобу перекладу англomовного терміна, процес його відображення українською мовою відбувається у два етапи. На першому етапі, з'ясовується його значення у контексті, і тільки на другому відбувається безпосередньо переклад терміна на українську мову [2, с. 258]. Не зважаючи на думку про те, що термін є однозначною лексичною одиницею, незалежною від контексту, можна навести приклади термінологічних одиниць, що вживаються як окреме значення загально-вживаних слів.

Таким чином, контекст відіграє важливу роль при виборі варіанта перекладу, оскільки він уточнює одне із багатьох можливих значень слова. До того ж, навіть одиниця, що використовується винятково у межах науково-технічного підстилю, може мати декілька термінологічних значень, вибір серед яких здійснюється лише шляхом аналізу контексту.

Назагал, найадекватнішим способом перекладу терміна є переклад за допомогою еквівалента. Найчастіше прямі еквіваленти мають такі види термінологічних одиниць [4, с. 25] :

- терміни, утворенні від грецьких і латинських коренів;
- терміни, запозичені з англійської мови, що пояснюється домінуючою роллю англomовних країн у розвитку наукових і технологічних сфер людської діяльності.

Здебільшого терміни перекладаються чотирма способами [4, с. 26]:

1. Транскрибуванням: *taximeter* – *токсикометр*, *spreader* – *спредер*.

2. Транслітерацією: *plunger* – *плунжер*, *margin* – *маржин*.

3. Калькуванням: *lifting rings* – *підйомні кільця*, *floating crane* – *плавучий кран*.

4. Описовим перекладом: *husbanding* – *агентське обслуговування вантажу*, *jerk pump* – *система впорскування за допомогою індивідуальних насосів*.

За структурою терміни поділяються [2, с. 259] на:

– прості, що складаються з одного слова (*engine* – *двигун*);

– складні, що мають у своєму складі декілька основ і пишуться разом або через дефіс (*flywheel* – *маховик*);

– терміни-словосполучення, які складаються із декількох окремих слів (*circuit breaker* – *автоматичний вимикач*).

Найважчими для перекладу серед зазначених вище термінів вважаються терміни-словосполучення, поза як реалізація смислових зв'язків в українській та англійській мовах суттєво відрізняються, отже, іноді буває важко визначити провідне слово у термінологічному словосполученні.

Під час перекладу термінів-словосполучень необхідно, насамперед, чітко визначити порядок перекладу його компонентів. Так, у безприменниковому термінологічному сполученні ядерним зазвичай є останній компонент, а слова, які знаходяться ліворуч, використовуються у ролі означення [4, с. 26]. Не зважаючи на

це правило, що поширюється на більшість випадків перекладу багатокомпонентних термінів, такий алгоритм може не спрацювати з огляду на певні особливості термінології [1, с. 56].

Убачається доцільним урахувати, насамперед, що останнє слово не завжди виступає у якості ядра. Так, у словосполученні "*major stress fatigue cycles rotating bending*" ядерним є слово "*cycles*" і перекладатись воно буде як "кількість кілоциклів при більшій напрузі для зразка, що випробовується на втому у процесі вигину під час обертання". По-друге, іноді важко визначити, до якого слова відносяться означення типу "*single*", "*simple*", "*main*", "*local*", "*total*", "*general*", які легко сполучуються з різноманітними іменниками. Наприклад, у термінологічному словосполученні "*minimum film boiling temperature difference*" без контексту майже неможливо встановити, яке слово характеризує прикметник "*minimum*": "*temperature*" чи "*difference*" [1, с. 56]. Отже, адекватний переклад терміна з урахуванням визначеного вище алгоритму не завжди видається можливим.

Окрім цього, існує група мотивованих термінів-словосполучень, які неможливо перекласти дослівно попри те, що їхні окремі елементи мають прями відповідники в українській мові [3, с. 27]. Зокрема, словосполучення "*control rod*" перекладається як "*графітний стрижень*", а "*sequence control register*" як "*лічильник команд*", хоча ізольовано ці лексеми можуть набувати іншого значення.

У більшості випадків переклад терміна не становить жодних проблем, оскільки існує велика кількість двомовних термінологічних словників, яка обслуговує певну вузьку галузь людської діяльності. Разом з тим, відомі випадки, коли пошук терміна-відповідника у мові перекладу становить для перекладача серйозну проблему.

Розглянемо, передовсім, прості однокомпонентні терміни. Одна із нагальних проблем, пов'язаних із перекладом однокомпонентних термінів, полягає у різниці між семантичним об'ємом двох відповідних термінологічних одиниць в українській та англійській мовах. Так, існує низка англійських слів, часто вживаних у науково-технічному підстилі, які мають значну кількість лексико-семантичних варіантів навіть у межах певної підмови, що призводить до термінологічної омонімії.

Зокрема, слово "*unit*" навіть у галузі суднобудування може вживатися на позначення "*блоку живлення*", "*одиниці вантажу*", "*закладу*", а в межах науково-технічного підстилю – ще й "*секції*", "*блоку*", "*сегмента*", "*компонента*", "*вузла*", "*елемента*" тощо. Перекладачеві, безумовно, необхідно, у першу чергу, орієнтуватись на контекст. Разом з тим, якщо він не знаходить оптимального варіанта перекладу для такого терміна, або не знає, який саме елемент мається на увазі під словом "*unit*", він може уникнути прямого перекладу цього слова, узагальнюючи його значення, тобто застосовуючи генералізацію. Наприклад: *self-priming unit* – *самовсмоктуючий пристрій*; *alarm unit* – *сигналізатор*. Таким способом перекладаються збірні іменники із розмитотою семантикою, на кшталт *arrangements* – *пристосування*.

Крім того, якщо перекладачеві добре відомо, яка частина механізму, деталь, пристрій тощо замінюється збірним узагальненим терміном, але важко дібрати відповідний термін в українській мові, він може перекласти це слово за допомогою зворотного процесу – звуження семантичного значення слова або конкретизації. Наприклад: *instrumentation* – *контрольно-вимірвальні прилади*; *flaw* – *свищ*.

Складним для перекладу є багатозначне дієслово "*ensure*": його прямий еквівалент "*забезпечувати*" не завжди задовольняє стилістичні норми, через що доводиться знаходити інші шляхи перекладу. Існує декілька основних способів уникнення цього слова. Одним із них є граматична заміна дієслова іменником. Окрім цього можна вдасться до парафразу. Наприклад: *a pressure regulating valve ensures* – *за допомогою регульовального клапану підтримується...* або замінити пасивний зворот "*is ensured*" синонімічним зворотнім дієсловом "*виконується*" або "*здійснюється*".

З іншого боку, труднощі перекладу можуть пов'язуватися не тільки із занадто широким, але й дещо завузким семантичним значенням терміна. Так, багато складнощів викликає переклад безеквівалентного терміна "*timing*", який позначає процес або вміння регулювати час дії таким чином, щоб отримувати від неї максимальний ефект. Отже, оскільки частковий еквівалент "*синхронізація*" не завжди видається доречним, найкращим способом передачі значення цього терміна є розширення його значення відповідно до умов контексту. Наприклад: *timing diagram* – *кругова діаграма*; *faulty timing* – *пошкодження системи впорскування пального*; *means of timing* – *засоби регулювання*.

Генералізація й конкретизація як перекладацькі прийоми, спрямовані на зміну семантичного об'єму слова, стають у нагоді у тих випадках, коли перекладачеві складно знайти точний відповідник для специфічного терміна. Вони допомагають зберегти формальну структуру науково-технічного тексту, але незначною мірою впливають на ступінь точності змісту. Так, за допомогою розширення значення слова можна перекласти практично будь-який термін, про значення якого перекладач має хоча б щонайменше уявлення або може здогадатись про його значення з контексту: *piston skirt* – *спеціальні пристрої*; *surge* – *порушуватися*.

Для застосування конкретизації навпаки необхідні більш детальні знання про функціонування і призначення денотата. Наприклад: *gas driven turbochargers* – *турбоповітрядувки, що обертаються під дією випускних газів*; *light and sound alarm* – *попереджувальна світлова і звукова сигналізація*.

На відміну від генералізації й конкретизації, іншим способом перекладу, що зберігає змістове наповнення терміна, але порушує формальну структуру тексту, є описовий переклад. Він дозволяє відтворити значення будь-якої термінологічної одиниці, при цьому, переклад є досить громіздким і призводить здебільшого до руйнації структури речення. Наприклад: *scavenge fires* – *загоряння сажистих обкладень у продувальних ресиверах*; *jerk pump* – *система впорскування за допомогою індивідуальних насосів*.

Отже, здавалось б, що будь-який перекладач, обізнаний із загальними техніками перекладу і за наявності термінологічного словника зможе тлумачити будь-який науково-технічний текст. Разом з тим, таке тверджен-

ня вбачається дещо хибним, позаяк кожна терміносистема окремої підмови функціонує й розвивається за власними законами та історичними традиціями, знання яких є обов'язковими для автора тексту перекладу. Так, досліджуючи термінологію підмови суднобудування в англійській та українській мовах, ми виявили певні її особливості, нехтування якими призведе, на наш погляд, до зниження рівня еквівалентності тексту перекладу вихідному текстові.

Загальновідомим є той факт, що англійська технічна мова є однією з найрозвиненіших мов у світі, що сприяє постійному оновленню її лексичного складу. З огляду на останні тенденції до спрощення науково-технічного стилю англійської мови, простішими стають й окремі її елементи: терміносистема позбавляється застарілих громіздких одиниць і замінює їх на зрозуміліші, більш доступні широкому загалу терміни. Українська мова науки і техніки, у свою чергу, через повільні темпи науково-технічного прогресу знаходиться в певній стагнації, зберігаючи елементи, що ввійшли в систему мови кілька століть тому. Ці елементи здебільшого представлені одиницями, запозиченими з інших мов (грецької, латинської, англійської, і, насамперед, голландської), носії яких у свій час уважались першопрохідцями в галузі суднобудування. Тому цілком природно, що голландська мова протягом довгого часу мала величезний вплив на підмови суднобудування різних країн світу. Разом з тим, найбільш прогресивні мови позбулись цих запозичень, але вони й дотепер наявні в українській мові. Таким чином, при перекладі англійської суднобудівної лексики на українську мову виникають досить специфічні пари відповідників: *slide valve* – *клінкет* (гол. *klinket*); *eyebolts* – *рим-прогонич* (гол. *ring*); *stem* – *форштевень* (гол. *voorsteven*).

Однак не зовсім правомірно було б стверджувати, що англійська мова повністю позбулася голландських запозичень, але більшості з них властивий значний ступінь асиміляції, порівняно з українськими: *keel block* – *кільблок* (гол. *kiel*); *afterpeak* – *ахтерпек* (гол. *achterpiek*); *log sounder* – *лаг* (гол. *log*).

Частково збереглися запозичення з грецької мови або їхні комбінації з голландськими запозиченнями: *echo* – *ехолот* (грец. *echo* і гол. *lood*); *pressure gauge* – *манометр* (грец. *manos* – *рідкий, негустий*); *pressure-vacuum gauge* – *мановакууметр* (грец. *manos* – *рідкий, негустий*).

Окрім цього, в українськомовних перекладах текстів суднобудівного спрямування широко представлені запозичення з англійської мови: *blasting* – *бластинг*; *ranging* – *ранжування*. Найцікавішим випадком перекладу англійських запозичень є той, коли в сучасній англійській морській термінології функціонує нова одиниця, а в українській – стара: *sea chests* – *кінгстонні ящики* (англ. *kingston*); *stern-tube* – *дейдвуд* (англ. *deadwood*).

Нами зафіксовані також ситуації функціонування альтернативного, не обмеженого суднобудівною сферою варіанта перекладу. Так, у підмові машинобудування термін “*crosshead bearing*” позначає “*підшипник повзуна*”, разом з тим, не кожен корабель зрозуміє значення цього слова, тоді як складне й екзотичне слово “*крейцкопф*” є відомим будь-якому матросові. Таким чином, стилістична адаптація терміна відіграє надзвичайно важливу роль.

Аналіз перекладацьких модифікацій (див рис. 1), застосованих для відтворення англійського науково-технічного терміна українською мовою, показав, що найчастішими варіантами перекладу є передача терміна за допомогою еквівалента (30%) й аналога (14%), які є найповнішими засобами перекладу. Досить рекурентними є генералізація (7%) і конкретизація (10%), позаяк вони допомагають відтворити наближене значення без суттєвих змін формального вираження одиниці. Той факт, що конкретизація застосовується частіше, пояснюється специфікою науково-технічного підстилю, який вимагає точності й однозначності. З тієї самої причини використовується описовий переклад (6%), оскільки він дозволяє передати точне значення терміна, але розширює його формальну структуру. Декомпресія (4%) переважає над компресією, оскільки англійська мова є більш лаконічною, отже певні однокомпонентні англійські терміни відповідають двокомпонентним термінам української мови: *bushing* – *шкворнева втулка*; *catwalks* – *перехідні містки*.

Специфічними для науково-технічного стилю є модифікації абревіації/деабревіації. У наведеній вибірці їх частота незначна (0,3% і 0,4% відповідно). Разом з тим, вони є досить унікальними. Так, перша модифікація слугує для розшифрування абревіатури, а друга – для економії місця: *D.O. tank* – *цистерна дизельного палива*; *HP fuel injection pumps* – *насос подання пального під високим тиском*; *thruster room* – *приміщення ПП (підрулюючого пристрою)*.

Окрім термінів, лексиці науково-технічного стилю притаманні такі специфічні лексичні одиниці як скорочення. Якщо розглядати скорочення як усічену форму слів або словосполучень, то необхідно зазначити, що певні терміни можуть скорочуватись для надання їм лаконічності. Так, в українській морській термінології традиційно скорочуються назви деяких корабельних приміщень, позначаючись субстантивованим прикметником або аббревіатурою: *deck store* – *шкіперська*; *rope locker* – *тросова*; *engine room* – *МВ* (*машинне відділення*); *thruster room* – *приміщення ПП* (*підрулюючого пристрою*). Якщо аббревіатура вживається в англійському варіанті, особливо в назві марки деталі, то вона транскодується: *pumps DBP1 and DBP2* – *насоси DBP1 і DBP2*; *MARPOL 73/78* – *MARPOL 73/78*.

Відомі й складніші випадки аббревіації (*F.P.P.* – *гвинт із фіксованим ходом*), але для них не існує єдиного алгоритму перекладу і кожен випадок розглядається в індивідуальному порядку. Багато залежить від прагматичної функції тексту перекладу, оскільки науково-технічні тексти, спрямовані на спеціаліста, будуть зрозумілими і за наявності скорочень, тоді як для пересічного читача ці скорочення слід розшифровувати.

Таким чином, результати проведеного аналізу дозволяють стверджувати, що процес відтворення терміносистеми у перекладі будь-якої сфери науки і техніки потребує індуктивного підходу, оскільки вона функціонує за власними специфічними законами. При цьому ступінь якості перекладу, орієнтованого на реципієнта – здебільшого професійного робітника цієї сфери, значно зростає за умови володіння перекладачем не тільки навичками перекладу науково-технічної літератури, але й набором знань про галузь, для якої ця література призначена.

Крім того, кількісна обробка отриманих у процесі дослідження даних свідчить про те, що за відсутності словникового відповідника вибір перекладацької стратегії при перекладі англійських термінів на українську мову залежить здебільшого від наміру перекладача зберегти план вираження або план змісту. Так, у першому випадку має місце звуження або розширення значення термінологічної одиниці (модифікації конкретизації або генералізації), у другому – формальні зміни (застосування прийому описового перекладу).

Література:

1. Климзо Б. Н. Ремесло технического переводчика. Об английском языке, переводе и переводчиках научно-технической литературы / Б. Н. Климзо. – М. : “Р. Валент”, 2003. – 288 с.
2. Коваленко, А. Я. Науково-технічний переклад / А. Я. Коваленко. – Тернопіль : Видавництво Карп’юка, 2001. – 284 с.
3. Ковалик І. Методика лінгвістичного аналізу тексту / І. Ковалик, Л. Мацько, М. Плющ. – К. : Вища школа, 1984. – 119 с.
4. Хоменко С. А. Основы теории и практики перевода научно-технического текста с английского языка на русский: Учеб. пособие / С. А. Хоменко, Е. Е. Цветкова, И. М. Басовец. – Мн. : БНТУ, 2004. – 204 с.